

The Functional Logic of Rulers in the Process of the Realization of the Islamic State, Based on the Structuration Approach in the Political Thought of Ayatollah Khamenei

Abbas Alirezaei¹, Seyyed Kazem Seyyed Bagheri²

¹ Ph.D., Student, Department of Political Thought, Faculty of Islamic Studies and Political Science, Imam Sadeq University, Tehran, Iran (Corresponding author). a.alirezaei@isu.ac.ir

² Associate Professor, Department of Politics, Research Institute for Islamic Systems, Research Institute for Islamic Culture and Thought, Tehran, Iran. sbaqeri86@yahoo.com

Abstract

In the school of thought of Ayatollah Khamenei, the Islamic state is a key link in the chain of Islamic civilization-building; a process that is founded on the linkage of committed agency and legitimate structure. Within this framework, faithful (*mu'minānah*) governance, by relying on the theory of structuration, is perceived as the principal factor of transformation in the trajectory of realizing justice, progress, and a monotheistic (*tawhīdī*) society. Hence, the realization of the Islamic state as one of the foundational stages in the theoretical constellation of the Islamic Revolution necessitates a profound re-recognition of the functional logic of rulers in the Islamic system. This research, with the objective of elucidating the "functional logic of rulers in the process of the realization of the Islamic state," has engaged in investigating the political thought of Ayatollah Khamenei and endeavors, by relying on Anthony Giddens' theoretical approach of "structuration," to present a comprehensive theoretical model for analyzing the action of Islamic governance. The fundamental question of the research is: upon what logic is the functional model of Islamic rulers in the process of the realization of the Islamic state founded in the thought of Ayatollah Khamenei, and how can it be formulated within the theoretical framework of structuration? To answer this problem, the research has utilized the thematic analysis method, and by extracting over 300 basic codes from the declarations of the Supreme Leader, three analytical levels in the performance of the Islamic ruler have been identified: individual behavior (character), organizational behavior (method), and social behavior (public action). The findings of the research indicate that in the thought of Ayatollah Khamenei, the Islamic ruler is a transformative agent who, in a monotheistic (*tawhīdī*) relation with God, society, and the political structure, engages in the recreation and reformation of the governance system. At the individual level, a character based on piety (*taqwā*), justice, simple living, and ethical self-edification constitutes the foundation of the ruler's legitimacy and effectiveness. At the organizational level, principles such as transparency, supervision, meritocracy, efficacy, and commitment to upstream documents render the mechanism of intra-structural reform possible. At the social level as well, indicators such as participation-acceptability, popular orientation, hope-creation, and justice-centrality manifest the profound linkage between the agency of the ruler and social capital. The Islamic state, from the perspective of Ayatollah Khamenei, is realized when rulers possess a religious character, an efficient method, and an active social action; and this three-level model, in continuous interaction with the legitimate

Received: 2025-04-01 ; Received in revised form: 2025-05-26 ; Accepted: 2025-06-18 ; Published online: 2025-10-02

<https://doi.org/10.22034/sm.2026.2025641.2199>

© the authors

<http://sm.psas.ir>

Article type: Research Article

Publisher: Political Studies Association of the Seminary

structures of the Islamic Republic, transforms divine agency into the axis of the realization of the modern Islamic civilization.

Keywords: Ayatollah Khamenei, Islamic governance, Islamic state, individual behavior, organizational behavior, social behavior, thematic analysis, structuration approach, political thought.

منطق عملکردی حکمرانان در فرآیند تحقق دولت اسلامی، بر مبنای رهیافت ساخت‌یابی در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای

عباس علیرضایی^۱، سید کاظم سیدباقری^۲

^۱ دانشجوی دکتری، گروه اندیشه سیاسی، دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران
(نویسنده مسئول) a.alirezai@isu.ac.ir

^۲ دانشیار، گروه سیاست، پژوهشکده نظام‌های اسلامی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ایران.
sbaqeri86@yahoo.com

چکیده

در مکتب آیت‌الله خامنه‌ای، دولت اسلامی حلقه‌ای کلیدی در زنجیره تمدن‌سازی اسلامی است؛ فرآیندی که بر پیوند عاملیت متعهد و ساختار مشروع استوار است. در این چارچوب، حکمرانی مؤمنانه، با اتکای به نظریه ساخت‌یابی، عامل اصلی تحول در مسیر تحقق عدالت، پیشرفت و جامعه توحیدی تلقی می‌شود. از این‌رو تحقق دولت اسلامی به عنوان یکی از مراحل بنیادین در منظومه نظری انقلاب اسلامی، مستلزم بازشناسی عمیق منطق عملکردی حکمرانان در نظام اسلامی است. این پژوهش با هدف تبیین «منطق عملکردی حکمرانان در فرآیند تحقق دولت اسلامی» به واکاوی اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته و تلاش دارد با تکیه بر رهیافت نظری «ساخت‌یابی» آنتونی گیدنز، الگوی نظری جامعی برای تحلیل کنش حکمرانی اسلامی ارائه دهد. پرسش بنیادین تحقیق آن است که: الگوی عملکردی حکمرانان اسلامی در فرآیند تحقق دولت اسلامی، در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، بر چه منطقی استوار است و چگونه می‌توان آن را در چارچوب نظری ساخت‌یابی صورت‌بندی کرد؟ برای پاسخ به این مسئله، پژوهش از روش تحلیل مضمون بهره گرفته و با استخراج بیش از ۳۰۰ کد پایه از بیانات مقام معظم رهبری، سه سطح تحلیلی در عملکرد حکمران اسلامی شناسایی شده است: رفتار فردی (منش)، رفتار سازمانی (روش) و رفتار اجتماعی (کنش عمومی). یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، حکمران اسلامی عامل تحول‌سازی است که در نسبت توحیدی با خداوند، جامعه و ساختار سیاسی، به بازآفرینی و اصلاح نظام حکمرانی می‌پردازد. در سطح فردی، منش مبتنی بر تقوا، عدالت، ساده‌زیستی، و خودسازی اخلاقی، شالوده مشروعیت و تأثیرگذاری حکمران را می‌سازد. در سطح سازمانی، اصولی چون شفافیت، نظارت، شایسته‌سالاری، کارآمدی، و التزام به اسناد بالادستی، سازوکار اصلاح درون‌ساختاری را ممکن می‌سازد. در سطح اجتماعی نیز، شاخص‌هایی نظیر مشارکت‌پذیری، مردم‌داری، امیدآفرینی و عدالت‌محوری، بیانگر پیوند عمیق میان عاملیت حکمران و سرمایه اجتماعی هستند. دولت اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، زمانی تحقق می‌یابد که حکمرانان واجد منش دینی، روش کارآمد و کنش اجتماعی فعال باشند؛ و

استناد به این مقاله: علیرضایی، عباس؛ سیدباقری، سید کاظم (۱۴۰۴). منطق عملکردی حکمرانان در فرآیند تحقق دولت اسلامی، بر مبنای رهیافت ساخت‌یابی در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای. *سیاست متعالیه*، ۱۳(۳): ۴۳-۶۸. <https://doi.org/10.22034/sm.2026.2025641.2199>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۲؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۳/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۸؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰

این الگوی سه‌سطحی، در تعامل مستمر با ساختارهای مشروع جمهوری اسلامی، عاملیت الهی را به محور تحقق تمدن نوین اسلامی تبدیل می‌کند.

واژه‌های کلیدی: آیت‌الله خامنه‌ای، حکمرانی اسلامی، دولت اسلامی، رفتار فردی، رفتار سازمانی، رفتار اجتماعی، تحلیل مضمون، رهیافت ساختاری، اندیشه سیاسی.

۱. مقدمه

پرداختن به مطالعات بنیادین و تحلیل اندیشه‌های سیاسی از ارکان اساسی علوم سیاسی محسوب می‌شود. در این میان، انقلاب اسلامی ایران به‌مثابه یک انقلاب ایدئولوژیک، با گفتمانی مبتنی بر حضور دین در تمامی شئون زندگی اجتماعی و سیاسی به پیروزی رسید. این انقلاب با استناد به آیه شریفه «إِنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (انبیاء: ۱۰۵)، درصدد ایجاد ساختارها و نهادهای سیاسی مبتنی بر قرائتی اسلامی از حکومت و حکمرانی صالحان است. مطالعه تطوری شیوه‌های حکمرانی در جوامع انسانی نشان می‌دهد که جوامع مختلف در طول تاریخ و در بسترهای گوناگون جغرافیایی با الگوهای متنوعی از حکمرانی مواجه بوده‌اند. آنچه به‌طور مشهود قابل تشخیص بوده، آن است که هر نظام سیاسی، متأثر از مبانی معرفتی و ارزشی خود، الگوی خاصی از حکمرانی را اتخاذ کرده تا اهداف غایی خود را محقق سازد (شفقت رودسری و تبرزد، ۱۳۹۹: ص ۲؛ مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ص ۸۷۰). در چارچوب نظام سیاسی اسلام، حکمرانی مبتنی بر کتاب الهی و آموزه‌های پیامبران است. آیت‌الله خامنه‌ای در تفسیر آیه «فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ الْحَقَّ لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ» بیان می‌دارند که حاکم در نظام اسلامی «کتاب» است؛ و این کتاب باید ناظر بر تنظیم کلیه روابط اجتماعی باشد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۱۲/۲۱). براساس مبانی نظری انقلاب اسلامی، مسیر تحقق اهداف آن در پنج مرحله «انقلاب»، «نظام‌سازی»، «دولت‌سازی»، «جامعه‌پردازی» و در نهایت «تمدن‌سازی» ترسیم شده است. در این میان، مرحله «دولت‌سازی اسلامی» نقطه عطفی در تحقق تمدن اسلامی تلقی می‌شود. از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، اسلامی شدن روش و منش حکمرانان، نخستین گام در تحقق دولت اسلامی است؛ و اصلاح ساختارها و الگوهای حکمرانی، تابعی از تحول در کنش و بینش کارگزاران محسوب می‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸؛ ۱۳۹۸/۰۳/۰۱). این تأکید مکرر بر اولویت منش حکمرانی نسبت به ساختار، نشان‌دهنده ضرورتی است که با خطر حضور افراد فاقد اهلیت یا کم‌صلاحیت در رأس قدرت، دوچندان می‌شود. از منظر رهبری، کارگزاران در نظام اسلامی، هسته اصلی تحقق حکمرانی مطلوب‌اند و کاستی‌های عملکردی آن‌ها، بزرگ‌ترین مانع تحقق دولت اسلامی به‌شمار می‌رود.

بر این اساس، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون، و در پرتو تحلیل بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، درصدد پاسخ به این پرسش بنیادین است که: «منطق عملکردی حکمرانان در فرآیند تحقق دولت اسلامی، بر مبنای رهیافت ساخت‌یابی در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای چگونه قابل تبیین است؟».

۲. چارچوب نظری

اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای از عمق یک جهان‌بینی توحیدی برآمده است که در آن سیاست، حکمرانی، عدالت و جامعه‌سازی، تابع دستگاه معرفتی و هستی‌شناختی خاصی تعریف می‌شوند. برای تحلیل منطق عملکردی دولت اسلامی در این منظومه فکری، لازم است ابتدا بنیان‌های معرفتی این اندیشه واکاوی شود، و سپس در پرتو یک چارچوب نظری تحلیلی - به‌ویژه نظریه ساخت‌یابی گیدنز - به تفسیر و نظام‌مندسازی مفاهیم پرداخته شود.

۲-۱. بنیان‌های فکری اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای

الف- هستی‌شناسی: آیت‌الله خامنه‌ای جهان را عرصه تحقق اراده الهی می‌داند و انسان مؤمن را موجودی می‌شناسد که رفتار و کنش‌های او در نسبت با خداوند معنا می‌گیرد. چنین نگاهی، به‌طور مستقیم بر کنش سیاسی تأثیر می‌گذارد و حکمرانی را نه سازوکاری ابزاری، بلکه مسئولیتی الهی تعریف می‌کند. ایشان تأکید دارند که توحید در عمل، انسان را از ترس، طمع و روزمرگی‌های می‌بخشد و به او امید، استقامت و جهت‌گیری روشن عطا می‌کند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۰۳/۱۴).

ب- معرفت‌شناسی: معرفت‌شناسی سیاسی در این اندیشه، بر امکان شناخت حقیقت و قابلیت تمییز بین صواب و خطا در تحلیل سیاسی تأکید دارد. رهبری، بنیاد معرفتی غرب را بر مادی‌گرایی و نسبی‌گرایی استوار دانسته و بر لزوم تحلیل مسائل اجتماعی در پرتو ایمان، عقلانیت دینی و اعتقاد به ربوبیت الهی تأکید می‌کنند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۰۱/۳۰؛ میرچراغ‌خانی و معینی‌پور، ۱۳۹۸: ص ۱۲۳).

ج- انسان‌شناسی: در نگاه آیت‌الله خامنه‌ای، انسان موجودی است که با استفاده از استعدادها و مادی و معنوی، قابلیت حرکت به‌سوی تعالی دارد. این حرکت، نه در انزوا، بلکه در تعامل با طبیعت و اجتماع رخ می‌دهد. از منظر ایشان، رشد انسان و پیشرفت اجتماعی، فرایندهای متقابلی‌اند که در شکوفایی یکدیگر نقش‌آفرین هستند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۰۹/۱۲).

د- غایت‌شناسی: در غایت‌شناسی اسلامی رهبری، تاریخ، سیر خطی ندارد، بلکه به‌سمت تحقق حکومت صالحان و برقراری عدالت الهی پیش می‌رود. سیاست‌ورزی، ابزار تحقق این هدف است و ساختارهای سیاسی نیز باید در جهت این غایت تنظیم شوند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۰۹/۱۲).

۲-۲. نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز

نظریه ساخت‌یابی، که توسط آنتونی گیدنز در دهه ۱۹۸۰ میلادی مطرح شد، تلاشی نظری برای عبور

از تقابل کلاسیک میان ساختارگرایی و عاملیت‌گرایی در علوم اجتماعی است. این رویکرد که به‌عنوان یک نظریه میانه یا تلفیقی شناخته می‌شود (ریتزر، ۱۳۸۴: ص ۷۰۰)، این رویکرد نه به تقدم ساختار بر کنشگر قائل است و نه به استقلال مطلق عاملیت؛ بلکه بر تعامل متقابل، هم‌زمان و پیچیده این دو مؤلفه تأکید می‌ورزد. در نظریه ساخت‌یابی، ساختار و عاملیت نه دو امر مستقل، بلکه دو روی یک سکه‌اند که در فرایند بازتولید اجتماعی به‌گونه‌ای درهم‌تنیده و تفکیک‌ناپذیر پدیدار می‌شوند. (نصری، ۱۳۸۵: ص ۳۴). از دیدگاه گیدنز، ساختارهای اجتماعی هم محصول و هم زمینه کنش عاملان‌اند؛ به این معنا که ساختارها در عین تأثیرگذاری بر رفتار عاملان، خود نیز به‌واسطه همان رفتارها شکل می‌گیرند، بازتولید می‌شوند یا دگرگون می‌گردند (Giddens, 1984: p. 27). در این چارچوب، عاملیت انسانی، کنشی آگاهانه و بازانديشانه است که هم از ساختار تأثیر می‌پذیرد و هم آن را دگرگون می‌سازد. این نوع عاملیت برخلاف جبرگرایی ساختارگرایان، به فاعلیت و ابتکار کنشگر اجتماعی اصالت می‌دهد و در عین حال، از فروغلتیدن در فردگرایی عاملیت‌محور نیز پرهیز می‌کند. بر مبنای این رویکرد، ساختارهای اجتماعی هرچند واجد اقتدار تنظیم‌گر و هدایت‌کننده‌اند، اما قدرت الزام‌آور جبری ندارند. به‌عبارت دیگر، ساختارهای کلان اجتماعی همان اندازه که می‌توانند فرصت‌ها را تعریف کنند، می‌توانند محدودیت‌هایی را نیز تحمیل نمایند، اما این محدودیت‌ها، اختیار و اراده عاملان را به‌کلی سلب نمی‌کنند. ساختار، از منظر گیدنز، چارچوبی است انعطاف‌پذیر که کنشگران انسانی، با آگاهی و مسئولیت، درون آن عمل کرده و آن را بازآفرینی می‌کنند (Giddens, 1984). این دیدگاه، بستری نظری برای تحلیل‌های سیاسی و حکمرانی فراهم می‌سازد که در آن، تأکید صرف بر ساختارهای نهادی و قانونی جای خود را به درک پیچیدگی کنش‌های انسانی، و چگونگی تعامل مستمر میان عامل و ساختار می‌دهد. چنین تحلیلی، در بستر دولت اسلامی، امکان آن را فراهم می‌کند تا فرآیند تحقق دولت‌سازی نه به‌عنوان نتیجه‌ای صرفاً ساختاری، بلکه به‌مثابه برآیند کنش آگاهانه، مسئولانه و الهی حکمرانان تحلیل شود.

۲-۳. نسبت نظریه ساخت‌یابی با اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، ساختارهای کلان جمهوری اسلامی، از جمله قانون اساسی و نهادهای بنیادین نظام، چارچوب‌های مشروع و تثبیت‌شده‌ای هستند که قابلیت پشتیبانی از اهداف کلان انقلاب اسلامی را دارند. با این حال، ایشان بارها تصریح کرده‌اند که تحقق دولت اسلامی صرفاً در گرو وجود این ساختارها نیست، بلکه منوط به حضور و ایفای نقش حکمرانان تراز اسلامی است و تأکید دارند که: «من مشکلی در ساختار نمی‌بینم. بله، ما کارگزارها اشکال داریم؛ در این شکی نیست. کارگزارها کوتاهی دارند،

سلايق گوناگون دارند، ناتوانی‌هایی دارند، کمبودهایی دارند، و نتیجه این می‌شود که گاهی در حرکت اشتباه می‌کنیم. اشتباه ماها هم مثل اشتباه اشخاص عادی نیست؛ ما وقتی اشتباه می‌کنیم، اشتباهمان شکاف‌های بزرگی در متن جامعه به وجود می‌آورد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۰۳/۰۱). این تأکید، حاکی از آن است که اصلاح و پیشرفت در حکمرانی اسلامی، بیش از آنکه تابع صرف ساختارهای حقوقی و اداری باشد، در گرو منش، عملکرد و عاملیت مؤمنانه کارگزاران قرار دارد. در واقع، رهبری با برجسته ساختن جایگاه حکمران تراز، عاملیت را به‌عنوان نقطه عزیمت تحول در حکمرانی معرفی می‌کنند؛ عاملی که باید برخوردار از آگاهی، اخلاص، مسئولیت‌پذیری و توانایی بازسازی بسترهای نهادی در مسیر ارزش‌های اسلامی باشد. از این منظر، همان‌گونه که در نظریه ساخت‌یابی، ساختار و عاملیت در رابطه‌ای دیالکتیکی قرار دارند و عاملیت، محور تحول ساختار تلقی می‌شود (Giddens, 1984)، در اندیشه رهبری نیز کارگزار تراز اسلامی، نه تابع منفعل ساختار، بلکه عامل فعال تحول‌بخش آن است. به بیان دیگر، دولت اسلامی زمانی محقق می‌شود که حکمران، در عین التزام به چارچوب‌ها، با عاملیت ایمانی و بصیرت انقلابی، آن‌ها را در جهت تحقق اهداف الهی بازآفرینی کند.

۲-۴. سازوکار تحول و تطبیق نظریه ساخت‌یابی با الگوی عملکرد حکمران اسلامی

بر مبنای چارچوب نظری تلفیقی این پژوهش، عملکرد حکمران اسلامی در فرآیند تحقق دولت اسلامی را می‌توان در سه سطح تحلیلی دسته‌بندی کرد: سطح فردی، سازمانی و اجتماعی. این سطوح نه تنها از منظر رفتاری قابل تمایز هستند، بلکه در نظریه ساخت‌یابی نیز با مفاهیم بنیادینی چون عاملیت شخصی، قواعد ساختاری و بازتولید اجتماعی هم‌پوشانی دارند:

در سطح نخست، رفتار فردی حکمران با مفهوم «عاملیت شخصی»^۱ در نظریه گیدنز متناظر است. در این سطح، کنشگر با اتکاء به آگاهی، نیت، خودسازی و التزام اخلاقی، منش خود را شکل داده و پایه اصلاحات بعدی را فراهم می‌کند. در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای نیز، حکمران بدون تزکیه نفس، عدالت‌ورزی، تقوا و تعهد دینی، توانایی جهت‌دهی به ساختار را نخواهد داشت.

در سطح دوم، رفتار سازمانی حکمران به رابطه او با قواعد، فرآیندها و سازوکارهای نهادی مربوط است. گیدنز این سطح را به عنوان ساختارهای هدایت‌کننده^۲ تحلیل می‌کند که در عین تأثیرگذاری بر عامل، توسط او

1. Agency

2. Rules

نیز دگرگون‌پذیرند. از منظر رهبری، حکمران اسلامی باید با حفظ نظم اداری، شفافیت، و کارآمدی، ساختارهای حکمرانی را در مسیر عدالت و پیشرفت سازمان‌دهی مجدد کند.

سطح سوم، یعنی رفتار اجتماعی، ناظر به کنش‌های حکمران در تعامل با جامعه، مردم و بستر اجتماعی است. این سطح در نظریه ساخت‌یابی معادل با «بازتولید یا تغییر ساختار» است؛ جایی که کنش عامل نه فقط بروز فردی یا سازمانی، بلکه کنشی اثرگذار در سطح مناسبات اجتماعی و تاریخی محسوب می‌شود. در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، این سطح با شاخص‌هایی چون مردم‌داری، اعتمادسازی، مشارکت‌پذیری و حمایت از محرومان قابل شناسایی است.

بدین ترتیب، می‌توان دریافت که نظریه ساخت‌یابی، صرفاً ابزاری نظری برای فهم ساختار و عاملیت نیست، بلکه مدلی تحلیلی برای صورت‌بندی منطق عملکردی حکمرانی در چارچوب اندیشه اسلامی نیز فراهم می‌سازد. این نظریه، همانند مکتب فکری آیت‌الله خامنه‌ای، حکمرانی را فرآیندی زنده، متکی بر عامل انسانی، و در حال تعامل مستمر با ساختارهای پیرامونی می‌داند.

در نتیجه، چارچوب نظری این پژوهش با اتکاء به بنیان‌های معرفتی اندیشه‌ای آیت‌الله خامنه‌ای و بهره‌گیری از نظریه ساخت‌یابی، نسبت حکمران و ساختار را نه در قالب تقابل یا تقدم یکی بر دیگری، بلکه به‌مثابه رابطه‌ای تعاملی، پویا و تحول‌آفرین در بستر دولت اسلامی تحلیل می‌کند. در این چارچوب، حکمران اسلامی کنشگری است که با ایمان، تدبیر و آگاهی، در مسیر بازآفرینی ساختارها و تحقق حکمرانی تراز اسلامی گام برمی‌دارد.

۳. یافته‌ها و بحث

به‌منظور پاسخ به سؤال اصلی پژوهش که همان منطق عملکردی دولت اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای بوده، و براساس داده‌های جمع‌آوری‌شده که با روش تحلیل مضمون صورت گرفته، یافته‌های پژوهش و شبکه مضامین استخراج شده به شرح ذیل است.

۳-۱. شبکه مضامین منطق عملکردی دولت اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

در جدول (۱)، بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مرتبط با موضوع منطق عملکردی دولت اسلامی، به‌صورت نظام مند و مرحله‌مند و در چارچوب نظام اندیشه سیاسی ایشان استخراج و سامان‌دهی شده است. در این فرایند، تمامی مفاهیم و عبارات ابتدا کدگذاری اولیه شده و سپس مضامین پایه هر یک به‌طور دقیق شناسایی و ثبت گردیده است.

جدول ۱- استخراج مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر از مضامین پایه در ارتباط با موضوع تحقیق

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
۱	هر چیز که در شرع حرام است، با ضریب دو در کار سیاسی حرام است (۱۳۸۰/۶/۵)	تطبیق رفتارها با شرع و دستورات الهی و توجه به قانون	رفتار فردی
۲	راهکار دستیابی به هدف‌های اسلامی، رعایت شرع در کارها است (۱۳۷۴/۱/۳)		
۳	کار جهادی و روحیه جهادی را سرلوحه کاری قرار بدهید (۱۳۹۸/۷/۱۰)	انجام کار با روحیه کار جهادی و انقلابی	
۴	ایجاد روحیه وجدان کاری و انضباط اجتماعی در خود (۱۳۷۴/۱/۳)	داشتن وجدان کاری و انضباط اجتماعی	
۵	مسئولین در رفتار باید ساده‌زیستی و دوری از تجملات را نمایش دهند (۱۳۷۸/۱۰/۴)	ساده‌زیستی و پرهیز از اشرافی‌گری	
۶	خودمحوری و تکبر سبب شکست است (۱۳۹۱/۳/۱۴)	پرهیز از خودمحوری و خودشیفتگی	
۷	دستگاه اداری کشور باید به‌گونه‌ای اصلاح گردد که نشود به مسئول اجازه سوءاستفاده از جایگاهش را داد (۱۳۷۱/۵/۲۶)	پرهیز از فعالیت اقتصادی و سوءاستفاده شخصی از جایگاه	
۸	مطلقاً مسئولین در فعالیت‌های اقتصادی ورود نکنند (۱۳۷۵/۰۶/۰۸)		
۹	یکی از اساسی‌ترین کارها، پذیرش اشتباهات خود است (۱۳۹۱/۰۳/۱۴)	انتقادپذیر بودن و اشتباهات خود را دیدن	
۱۰	به گزارش‌ها ترتیب اثر بدهید و روی آن‌ها حساس باشید (۱۳۷۰/۶/۳)	دقت و توجه به گزارش‌ها و نظارت دائمی و هوشمند	رفتار سازمانی
۱۱	نیمی از وقت یک مدیر باید صرف نظارت بشود (۱۳۷۰/۶/۳)		
۱۲	همکاری بین قوای یک مسئله اساسی و مهم است (۱۳۷۲/۶/۳)	اتحاد و همدلی و هم‌افزایی و پرهیز از تشنج‌آفرینی	
۱۳	لزوم پرهیز مسئولان از اختلاف و مجادله (۱۳۹۷/۶/۷)		
۱۴	انگیزه و حب و بغض را در قانون‌گذاری دخالت ندهید (۱۳۹۱/۰۷/۰۳)		
۱۵	علاج مقابله با دشمنی و دشمنان تکیه بر توان داخل (۱۳۹۲/۱۱/۲۸)	تکیه به توان و نیروهای داخلی و اعتماد به جوانان	
۱۶	استفاده از ظرفیت نیروی انسانی جابر کمبودها است (۱۳۸۸/۱۱/۳۰)		
۱۷	ظرفیت مدیریتی کشور نباید از ظرفیت تعامل با نخبگان غفلت کند (۱۳۸۶/۶/۴)	توجه به اسناد بالادستی، کار کارشناسی و تعامل با نخبگان و اهل نظر	
۱۸	شاخص بودن سند چشم‌انداز (۱۳۸۶/۶/۴)		
۱۹	کار کارشناسی شده، کار همراه با مشورت، کار مستمر و پیگیر، کار تدوین شده و برنامه‌ریزی شده توسط مسئولین (۱۳۹۱/۷/۲۵)		
۲۰	دقت در گزینش جهت ورود افراد کارآمد و کاردان بر سرکار (۱۳۷۰/۶/۳)	دقت در گزینش و تربیت نیروی شایسته	
۲۱	یکی از وظایف مسئولین، تربیت جانشین برای مواقع نیاز (۱۳۸۰/۶/۵)		
۲۲	کارها باید همراه با استحکام و دوام و خلوص نیت و دقت لازم باشد (۱۳۷۰/۱۰/۱۲)	اتقان و استحکام در کار و پرهیز از موازی‌کاری	

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
۲۳	پرهیز از موازی‌کاری در کارها (۱۳۹۷/۶/۱۵)		
۲۴	تکیه بر روی کارایی‌ها و کارآمدی مسئولان طبق قوانین (۱۳۸۳/۶/۳۱)	کارایی و کارآمدی	
۲۵	عدم ظاهرسازی با مردم و روراست بودن (۱۳۷۱/۷/۱۶)	صداقت و صراحت و نداشتن خلف وعده	رفتار اجتماعی
۲۶	اهتمام داشتن نسبت به عمل به وعده‌ها در همان زمان وعده داده شده (۱۳۹۱/۶/۲)	با مردم	
۲۷	مردم‌بایستی در کارهای دولت، سهیم، شریک، همکار و مباشر کار باشند (۱۳۷۵/۰۶/۰۸)	مشارکت مردم در اداره امور کشور	
۲۸	بنای جمهوری اسلامی بر اعتماد کردن به مردم و مشارکت مردم است (۱۳۸۷/۹/۲۴)		
۲۹	پرورش و تقویت الزامات اخلاقی و به‌کارگیری آنها در تعامل با مردم و اطرافیان (۱۳۹۲/۸/۲۹)	رأفت و محبت با مردم و شناخت مطالبات مردم از نزدیک	
۳۰	از جلوه‌های مردمی بودن، حرف زدن با مردم و طرح مشکلات است (۱۴۰۰/۶/۶)		
۳۱	تلاش در جهت تقویت روحیه دینی و ایمانی مردم (۱۳۸۰/۳/۲۰)	تقویت روحیه دینی مردم	
۳۲	تأمین عدالت اجتماعی؛ یکی از آرمان‌های ایجابی انقلاب (۱۳۹۲/۱۱/۲۸)	تأمین عدالت اجتماعی و شفافیت در عملکرد	
۳۳	شفافیت یعنی ارائه گزارش عملکرد به‌صورت واضح به مردم (۱۳۸۸/۶/۲۹)		
۳۴	احیای اعتماد مردم و امید مردم مهم‌ترین وظیفه یک مسئول (۱۴۰۰/۶/۶)	امیدآفرینی و تقویت روحیه خودباوری و اعتمادبه‌نفس ملی	
۳۵	تقویت روحیه ملی یکی از وظایف مسئولین است (۱۳۸۹/۶/۲۵)		
۳۶	دولت باید در برنامه‌ریزی‌ها محرومین را در نظر بگیرد (۱۳۷۱/۵/۳۱)	توجه ویژه در کارها به محرومین	
تحلیل مضمون نهایی: منطق عملکردی دولت اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای			

۳-۲. تحلیل شبکه مضامین

در جدول شبکه مضامین، ۳۶ مضمون پایه، ۲۱ مضمون سازمان‌دهنده و ۳ مضمون فراگیر استخراج شد. برای فهم چرایی تبدیل مضامین پایه به مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر مبتنی بر مضمون نهایی «منطق عملکردی دولت اسلامی در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای» به تجزیه و تحلیل مضامین پرداخته شده و انسجام محتوایی و ارتباط بین آن‌ها تبیین شده است.

۳-۲-۱. شبکه رفتارهای فردی

الف- تطبیق رفتارها با شرع و دستورات الهی و توجه به قانون: در منظومه اندیشه اسلامی، رعایت احکام شرعی، نه تنها تکلیف فردی مسلمانان، بلکه مبنای مشروعیت و هویت بخشی برای کنش سیاسی نیز محسوب

می‌شود. امام خمینی با تأکید بر مسئولیت مضاعف حکمرانان، رعایت ظاهر و باطن شریعت در رفتارهای فردی و اجتماعی آنان را ضرورتی برای الگوسازی اخلاقی و رفتاری در جامعه اسلامی می‌دانستند (امام خمینی، ۱۳۹۲: ص ۵۵۹). این نگاه در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای نیز با تأکید بیشتری تداوم یافته است. از منظر ایشان، پایبندی به شرع، معیار سنجش حقانیت اقدامات سیاسی و راهبردی در جمهوری اسلامی است. ایشان ضمن تأکید بر تقدم شریعت بر کارآمدی، رعایت دقیق احکام و قوانین دینی را رمز موفقیت و پیروزی در عرصه‌های حکمرانی تلقی می‌کنند (۱۳۶۸/۰۷/۱۲). همچنین، آیت‌الله خامنه‌ای بر این نکته تأکید دارند که تحقق اهداف اسلامی و پیشرفت تمدنی، در گرو انطباق عملکرد حکمرانان با شریعت است؛ به گونه‌ای که حتی وفاداری به قانون اساسی، باید در چارچوب دین و التزام عملی به احکام الهی معنا پیدا کند (۱۳۷۴/۰۱/۰۳؛ ۱۳۸۰/۰۵/۱۱). بر این اساس، مسئولان تنها در صورتی از اعتبار و مقبولیت برخوردار خواهند بود که خود را مجریان صادق دین و خدمتگزار ارزش‌های اسلامی بدانند. از این منظر، شریعت نه فقط مبنای فقهی حکومت، بلکه معیار ارزشی حکمرانی اسلامی است و هرگونه انحراف از آن، تضعیف مشروعیت درونی دولت اسلامی را در پی دارد.

ب- انجام کار با روحیه جهادی و انقلابی: جهاد از جمله مفاهیم قرآنی است که نظر به شرایط انقلاب اسلامی توسط امامین انقلاب در ابعاد مختلف بازتولید شده است، داشتن روحیه جهاد در فعالیت‌های اجتماعی و انجام کار برای خدا و محض انجام وظیفه است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۹/۵). از منظر ایشان کارها به دو صورت اداری مرسوم و جهادی قابل انجام است. عمل انقلابی و جهادی کلید پیشرفت کارها بوده و کوتاهی و غفلت از این روحیه موجب عقب‌ماندگی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۰۳/۱۴). این سیره تلاش و مجاهدت مستقلانه و با اتکاء به خداوند متعال، سبب خیر و برکت برای کشور است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۰۶/۰۵).

ج- داشتن وجدان‌کاری و انضباط اجتماعی: وجدان‌کاری همچون یک مراقب و نگهبان در درون هر فردی، او را به انجام بهتر فعالیت‌ها سوق می‌دهد، ایجاد روحیه وجدان‌کاری و انضباط اجتماعی در درون کارگزاران و دمیدن این روحیه به آحاد مردم از جمله فضیلت‌هایی است که مقام معظم رهبری برای مسئولان لازم می‌داند، و لذا حکمرانان باید چنین روحیه‌ای را کسب نموده و برای تقویت دائمی آن در درون خودشان، تلاش و برنامه‌ریزی داشته باشند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۰۶/۰۱).

د- ساده‌زیستی و پرهیز از اشرافی‌گری: ساده‌زیستی یکی از شاخصه‌هایی است که مسئولین در عرصه عمل باید به آن پایبند باشند. به تعبیر امام خمینی، ایجاد روحیه کاخ‌نشینی در مسئولین جمهوری اسلامی،

زمینه‌ساز انحطاط در جامعه است (امام خمینی، ۱۳۸۹: ج ۱۷، ص ۳۷۶). از منظر مقام معظم رهبری، راه تاثیرگذاری بر مردم، پرهیز از خوی اشرافی‌گری و توجه به ارزش ساده‌زیستی است. استفاده شخصی از فرصت‌های شغلی، ریخت‌وپاش و افزون‌طلبی و اشرافی‌گری برای مسئولان ممنوع است؛ زیرا موجب فرهنگ‌سازی و ایجاد مسابقه در میان عموم مردم می‌گردد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۰/۰۶/۰۵).

ه- پرهیز از خودمحموری و خودشیفتگی: امام صادق (ع) در حدیثی می‌فرماید: «وَلَا وَحْشَةَ أَوْحَشُ مِنَ الْعُجْبِ»، یعنی هیچ وحشتی هراسناک‌تر از خودشیفتگی نیست (شیخ طوسی، ۱۳۸۸: ج ۱، ص ۱۸۲). به همین جهت امام خمینی خودخواهی و خودمحموری را از اسباب فساد انسان‌ها دانسته و منشاء تمام فسادها در عالم را خودمحموری بیان می‌کنند (امام خمینی، ۱۳۸۹: ج ۱۹، ص ۲۵۰). مقام معظم رهبری حکمرانان نظام اسلامی را از صفاتی همچون خودشیفتگی پرهیز می‌دهند و ردائلی چون خودمحموری و خودشیفتگی را عامل شکست و آسیب می‌دانند و این مطلب را مبتنی بر سنت‌های الهی حاکم بر نظام عالم بیان می‌دارند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۰۳/۱۴).

و- پرهیز از فعالیت اقتصادی و سوءاستفاده شخصی از جایگاه: یکی از آفات دوران مسئولیت که توسط معظم‌له تبیین گردیده است، رانت و استفاده از منابع اطلاعاتی در جهت منافع شخصی بوده که سبب ایجاد فساد در سیستم حکمرانی می‌شود. به همین جهت نباید از فرصت‌های شغلی استفاده شخصی شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۰/۰۶/۰۵). از سویی، مناصب حکومتی جایگاه قدرت و منابع مالی است؛ باید جلوی وسوسه‌های نفسانی را گرفت. به همین جهت از نظر ایشان مسئولان رده بالای کشور در فعالیت‌ها و تلاش‌های اقتصادی شخصی و گروهی، مطلقاً نباید وارد شوند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۰۶/۰۸)؛ زیرا وجود این مسائل سبب ایجاد ناامیدی و یأس در جامعه می‌گردد و از عوامل تضعیف‌کننده روحیه مقاومت در جامعه است.

ز- انتقادپذیر بودن و اشتباهات خود را دیدن: یکی از ویژگی‌های انسان‌های متخلق، پذیرش نقدها و اشتباهاتی است که به او تذکر داده می‌شود. مقام معظم رهبری یکی از ویژگی‌های کارگزاران اسلامی را نرنجیدن از نقد و ایرادات در بیان دیگران دانسته و آن را سبب کاهش خطای مسئولان برمی‌شمارند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۰۶/۰۴)، و از سوی دیگر توجه انسان به معایب خود و تصدیق نمودن خطاهایش از جمله ویژگی‌ها و فضائل کارگزاران از منظر مقام معظم رهبری است که ایشان علی‌رغم سخت بودن این مسئله، آن را یک مسئله ضروری می‌دانند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۰۷/۱۸) که باعث ایجاد پیشرفت در کارها می‌شود.

۳-۲-۲. شبکه رفتارهای اجتماعی

الف- صداقت، صراحت و نداشتن خلف وعده با مردم: صداقت یکی از صفات پسندیده‌ای است که مقام معظم رهبری برای حکمران اسلامی به‌عنوان شاخص بیان می‌دارند. ایشان صداقت و راست‌گویی را یکی از عوامل جلب اعتماد و پیشرفت در فعالیت‌ها دانسته و بر صداقت مسئولان در رفتار و گفتار، و به‌ویژه نسبت به مردم تأکید دارند، بیان حقایق و پرهیز از کتمان یا تحریف آن، از مواردی است که شایسته کارگزاران اسلامی است و بیان حقایق جز در موارد خاص امنیتی برای مسئولان الزامی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۰۵/۱۲).

ب- رأفت و محبت با مردم و شناخت مطالبات مردم از نزدیک: از منظر مقام معظم رهبری، یکی از ویژگی‌های حکمرانان دولت اسلامی، حضورشان در میان مردم و در دسترس بودن آنها است. از سویی، مسئولان برای تحقق نیازها و حل مشکلات و معضلات مردم لازم است تا ارتباط و تماس مستقیمی با مردم داشته و مشکلات آنها را از نزدیک و به‌درستی بشناسند، تا بتوانند در امور به رفع آنها بپردازند. یکی از آفات فعالیت‌ها در تعامل با دیگران عبارت است از منت گذاشتن و مبالغه کردن در کارها است و از توصیه‌های امیرالمؤمنین علی (ع) در رابطه با کار نیک، پرهیز از منت گذاشتن است «إِيَّاكَ وَالْمَنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنَّ الْإِمْتِنَانَ يُكَدِّرُ الْإِحْسَانَ» (آمدی، ۱۴۱۰ق: ج ۱، ص ۱۶۸)؛ زیرا این کار باعث تباهی عمل می‌شود.

ج- مشارکت مردم در اداره امور کشور: با هدف بهبود اثربخشی حکمرانی از طریق مشارکت دادن شهروندان در تدوین سیاست‌های حاکمیتی و فرآیندهای تصمیم‌گیری برای ارتقای شفافیت، پاسخگویی و اثربخشی هر دولت مدرن ضروری است (محسن‌زاده و کلانته، ۱۴۰۲: ص ۱). یکی از شاخص‌های دولت اسلامی حضور و مشارکت مردم با روش‌های مختلف به‌منظور افزایش قدرت درونی دولت و تقویت جامعه اسلامی و جلوگیری از وجود فساد است. از جهتی چون بنای جمهوری اسلامی بر اعتماد کردن به مردم و اعتقاد نظام اسلامی به مشارکت مردم است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۰۹/۲۴)، بنابراین، حضور مردم در کارها باعث تغییر محاسبات و برنامه‌های دشمنان می‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۶/۰۲/۲۷).

د- تقویت روحیه دینی مردم: از اولین اقدامات دشمنان در مقابله با انقلاب اسلامی تضعیف پایه‌های ایمان و عقیده و عمل دینی در مردم است. مقام معظم رهبری این شاخص را یکی از عناصر حفظ امنیت کشور برمی‌شمارند و به همین جهت یکی از سیاست‌های مسئولین در عرصه برنامه‌ریزی و عمل در قبال مردم باید شناخت و تقویت پایه‌های دینی باشد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۱/۲).

ه- تأمین عدالت اجتماعی و شفافیت در عملکرد: یکی از اهداف بزرگ انبیای الهی، تأمین عدالت اجتماعی بوده و یکی از ملاک‌های رفتار دینی، گسترش عدالت در جامعه است؛ از این‌رو اولین ارزش در

نظام اسلامی از لحاظ عملی، باید تأمین عدالت اجتماعی باشد. به همین جهت این مسئله باید در تمام برنامه‌ریزی‌ها، رفتارها و... مورد توجه قرار گیرد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۱/۹). شفافیت یکی از مسائلی است که به تحقق تأمین اجتماعی کمک می‌کند و یکی از مواردی است که عهدنامه‌های بین‌المللی برای آن تنظیم شده (ضیائی بیگدلی، ۱۴۰۰: ص ۴۱) و از شاخص‌های ۸ گانه حکمرانی خوب است که توسط بانک جهانی تبیین گردیده است. از منظر مقام معظم رهبری باید تمامی مسئولین عملکرد خودشان را به طور واضح در اختیار مردم قرار دهند، تا مردم به راحتی بتوانند در رابطه با عملکرد آنها تصمیم بگیرند و نظارت داشته باشند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۶/۲۹).

و- امیدآفرینی و تقویت روحیه خودباوری و اعتمادبه‌نفس ملی: انقلاب اسلامی بر مبنای شعار «ما می‌توانیم» و تقویت خودباوری و اعتمادبه‌نفس شکل گرفته است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۳/۲۹). از این‌رو همه اقدامات مسئولین باید در جهت تقویت این روحیه باشد؛ چراکه هرگونه اقدام در راستای تضعیف روحیه خودباوری و اعتمادبه‌نفس ملی، باعث ناامیدی ملی شده و از منظر مقام معظم رهبری، تقویت جبهه دشمن محسوب می‌گردد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۳/۲۲). به‌منظور مقابله با این نقشه دشمنان اسلام، باید یکی از مهم‌ترین وظایف مسئولان مبارزه با سیاست‌های ناامیدسازی و ایجاد توهم بن‌بست در کشور باشد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۳/۲) که باعث احیای اعتماد مردم و امید مردم به آینده می‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۰/۶/۶).

ز- توجه ویژه در کارها به محرومین: انقلاب اسلامی در تعبیر امام خمینی، انقلاب محرومین است و پایه‌های این انقلاب به‌واسطه حضور محرومین در عرصه اجتماع بوده و یکی از وظایف مسئولین، خدمت به این قشر از جامعه می‌باشد (امام خمینی، ۱۳۸۹: ج ۱۹، ص ۳۴). از منظر مقام معظم رهبری، پابرهنگان و طبقات ضعیف که در معیارهای جوامع مادی، چیزی به حساب نمی‌آیند، در نظام اسلامی صاحبان اصلی و عامل اقتدار کشور هستند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۰۴/۲۰). توجه خاص به طبقه محروم از مردم و خدمتگزاری برای ایشان، از دیگر ویژگی‌های حکمران اسلامی در عملکرد است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۰۵/۲۳).

۳-۲-۳. شبکه رفتارهای سازمانی

الف- دقت و توجه به گزارش‌ها و نظارت دائمی و هوشمند: یکی دیگر از ویژگی‌های کارگزاران، حساسیت نسبت به زیردستان و دقت در امور ایشان با گزارشگری و اقدامات نظارتی است. به همین جهت امیرالمؤمنین (ع) در نامه خود خطاب به مالک اشتر توصیه می‌کنند که مالک افرادی را به صورت ناشناس

جهت گزارش‌گیری و رصد فعالیت مأموران دولتی قرار دهد (نهج البلاغه، نامه ۵۳). غرض این است که کارگزاران نسبت به مجموعه خودشان دقت داشته و بر کار آنها نظارت کنند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۶/۰۶). وجود قوانین صحیح و نظارت مداوم، بستر را برای رشد و تربیت کارگزاران مطلوب فراهم نموده و متأسفانه در مواردی که قوانین دچار اشکالات بوده و بستر نظارت کافی وجود ندارد، بستری ناسالم به وجود می‌آید.

ب- تکیه به توان و نیروهای داخلی و اعتماد به جوانان: به اعتقاد آیت‌الله خامنه‌ای، تکیه به ظرفیت درون‌زای کشور به معنای آن نیست که از امکانات بیرون از کشور و محصولات خارجی استفاده نشود، بلکه منظور این است که مسئولان، امید صرف به ظرفیت‌های بیرونی نداشته باشند. ایشان، شناسایی و توجه به ظرفیت‌های داخلی، اعتماد به جوانان و استفاده خردمندانه از ظرفیت‌ها به‌ویژه در زمینه‌های اقتصادی و فرهنگی را به عنوان راه‌حل مشکلات کشور مطرح می‌کنند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۶/۰۶). از سویی نیز ظرفیت توانائی‌های نیروی انسانی در همه موارد، می‌تواند جبران‌کننده بسیاری از کمبودها باشد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۱۱/۳۰).

ج- اتحاد، همدلی، هم‌افزایی و پرهیز از تشنج‌آفرینی: میل به رفتارهای قبیله‌ای در میدان‌های سیاست، اقتصاد و... از نقاط ضعف یک مجموعه حاکمیتی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۵/۱۶). مقام معظم رهبری اتحاد و همدلی بین مسئولین کشور را یک فریضه می‌داند و تعدد در مخالفت با آن را یک خلاف شرع بیان می‌کنند. به همین جهت رهبری همیشه تأکید دارند که انگیزه‌ها و حُب و بُغض‌های شخصی و گروهی و طائفه‌ای و محله‌ای را در قانون‌گذاری، نظارت و اجرای قانون دخالت ندهند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۰۷/۰۳). همچنین ایشان همیشه بر وجود روح تعامل، روح توافق و سازگاری و تعامل منطقی و صحیح بین قوای سه‌گانه تأکید دارند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۶/۴).

د- توجه به اسناد بالادستی، کار کارشناسی و تعامل با نخبگان و اهل نظر: اسناد بالادستی در هر کشوری تعیین‌کننده مسیر و جهت حرکت آن کشور است. در کشور ایران نیز اسناد بالادستی متعددی در حوزه‌های گوناگون وجود دارد که چشم‌اندازی مطلوب را در افق ذهن متبادر می‌نماید (زمانی و پورآتشی، ۱۳۹۸: ص ۱). به همین جهت یکی از تأکیدات رهبر انقلاب، توجه مسئولین به اسناد بالادستی است. ایشان بر مشورت با افراد دارای تجربه و اهل فکر و نظر تأکید دارد و با توجه به ضرورت کار کارشناسی و جدیت در پیروی از نظرات دقیق و علمی کارشناسان، بیان می‌دارند که «نباید ظرفیت مدیریتی کشور از تعامل با نخبه فکری و دارای نظر صائب، آماده و مشتاق غافل و محروم بماند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۰۶/۰۴). از نظر ایشان تعامل نظام‌مند با نخبگان و اهل نظر، حتی مخالفین، مفید است.

ه- دقت در گزینش و تربیت نیروی شایسته: یکی دیگر از ویژگی‌های دولت اسلامی از منظر مقام معظم رهبری، دقت در انتخاب و گزینش حکمرانان است. حکمرانانی که بر سرکار هستند، کار را به دلیل اتمام دوره کاری، به تدریج باید به افراد دیگر و یا به نسل دیگر منتقل نمایند. انتخاب کارگزاران دیگر توسط همین مسئولین صورت می‌پذیرد. آنها باید این دقت را داشته باشند که با رعایت انصاف و پرهیز از ملاحظات شخصی و غیرضابطه‌مند و غیرشرعی و با ملاحظه شایسته‌سالاری، به گزینش افراد بپردازند؛ لذا، ایشان آزمودن افراد و احراز شایستگی ایشان را بسیار مهم می‌دانند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۰۷/۱۷).

و- کارایی و کارآمدی: یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های مسئولان از منظر مقام معظم رهبری، کارایی و کارآمدی ایشان است که با تأکید و اصرار بر کارآمدی کارگزاران اسلامی، براساس ضوابط متّخذ از شرع و قانون اساسی بیان می‌دارند که: «القائه ناکارآمدی نظام، متوجه مسئولین کشور است. در قوای مجریه، قضائیه، مقننه، در نیروهای مسلّح، نهادهای انقلابی و همه مؤسساتی که کاری از کشور را برعهده دارند، مدیران باید خود را برای مدیریت کارآمد و لایق، آماده و مجهّز کرده و برای مردم کار کنند» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۰۱/۰۱). عدم کارآمدی کارگزاران و ضعف در این ویژگی، صدمات جبران‌ناپذیری را در اعتماد مردم به نظام اسلامی به دنبال دارد.

ز- اتقان و استحکام در کار و پرهیز از موازی‌کاری: یکی از ویژگی‌های کارگزاران از منظر مقام معظم رهبری، انجام امور با استحکام، دقت و دوام لازم است. ایشان کارگزاران را از سست گرفتن و سرهم نمودن کوتاه‌نگری در فعالیت‌ها برحذر داشته (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۰/۰۶/۰۵) و بیان می‌دارند که «همه باید کارشان را با جدّیت و به نیکی انجام دهند. از نبی اکرم(ص) نقل شده که فرمودند: «رَحِمَ اللَّهُ امْرَأَةً عَمِلَتْ عَمَلًا فَأَتَقَنَهُ» (کلینی، ۱۳۷۹: ج ۳، ص ۲۶۳)، «رحمت خدا بر انسانی که کاری را انجام دهد و آن را متّقن و صحیح انجام دهد».

۳-۳. تحلیل مضمون نهایی

تحلیل نهایی مضامین استخراج شده از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در مورد حکمرانی اسلامی نشان می‌دهد که منطق عملکردی دولت اسلامی در منظومه فکری ایشان، در قالب یک الگوی سه‌لایه و دیالکتیکی از کنش حکمران تبلور می‌یابد: سطح فردی (منش)، سطح سازمانی (روش)، و سطح اجتماعی (کنش عمومی).

در سطح نخست، رفتار فردی حکمران، شالوده‌ای اخلاقی و اعتقادی است که منشأ مشروعیت درونی و

عاملیت ایمانی او به‌شمار می‌رود. در این سطح، مفاهیمی چون تقوا، عدالت، اخلاص، و خودسازی به‌عنوان بنیاد کنش مؤثر دینی شناخته می‌شوند. این سطح، بُعد وجودی حکمران است که شرط لازم برای اثرگذاری او در سازمان و جامعه محسوب می‌شود.

در سطح دوم، رفتار سازمانی ناظر به تعامل حکمران با ساختارهای اداری و قواعد نهادی است. آیت‌الله خامنه‌ای در این حوزه بر ویژگی‌هایی مانند نظم، شفافیت، قانون‌مداری، و مدیریت جهادی تأکید دارند. این سطح، بُعد کارکردی عاملیت است؛ یعنی جایی که حکمران با ابتکار، تدبیر، و روحیه ایمانی، ساختارهای موجود را در جهت اهداف متعالی انقلاب اسلامی بازتعریف می‌کند. در اینجا، عاملیت نه منفعل در برابر ساختار، بلکه بازآفرین آن است.

سطح سوم، رفتار اجتماعی حکمران را پوشش می‌دهد که ناظر به نحوه مواجهه او با مردم، جامعه و نیروهای اجتماعی است. شاخص‌هایی چون مردم‌داری، جلب مشارکت عمومی، تقویت سرمایه اجتماعی و حمایت از مستضعفان، نشان‌دهنده کنش حکمران در بستر بازتولید اجتماعی ساختارها است. در این سطح، عاملیت حکمران از سطح درون‌سازمانی فراتر رفته و وارد عرصه تحول اجتماعی می‌شود.

نکته مهم آن است که این سه سطح نه به‌صورت جداگانه، بلکه در تعامل مستمر با یکدیگر عمل می‌کنند. حکمرانی اسلامی، در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، تنها زمانی محقق می‌شود که این سطوح با همدیگر هم‌افزا شده و در یک سازوکار دیالکتیکی، منش، روش و کنش را به‌طور همزمان در مسیر اصلاح و تحقق دولت اسلامی قرار دهند.

در پیوند با نظریه ساخت‌یابی گیدنز، این ساختار سه‌سطحی از عاملیت، به‌روشنی تبیین‌گر رابطه دوسویه ساختار و کارگزار است. حکمران اسلامی در این نظریه، نه تابع ساختار و نه حاکم مطلق بر آن، بلکه کنشگری بازاندیش و آگاه است که با اتکاء بر ایمان، اخلاق و مسئولیت سیاسی، ساختارها را در مسیر حق بازتولید و اصلاح می‌کند (Giddens, 1984: p. 27). از این منظر، «منطق عملکردی دولت اسلامی» را می‌توان به‌مثابه الگویی از عاملیت متعهد در سه سطح تحلیل کرد:

- در سطح فردی، حکمران منش صالح دارد؛

- در سطح سازمانی، روش صالح اتخاذ می‌کند؛

- در سطح اجتماعی، کنشگر اصلاح‌گر و مردم‌پایه است.

این ترکیب سه‌لایه، نه تنها بیانگر الگویی برای حکمرانی دینی در عصر حاضر است، بلکه مبنایی نظری و تجربی برای ارزیابی و تحول دولت اسلامی در پرتو اندیشه سیاسی رهبری فراهم می‌سازد.

نمودار ۱- نمایش ارتباط شبکه مضامین

۴. نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر با هدف صورت‌بندی منطق عملکردی دولت اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، سعی نموده با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون و در چارچوب ساخت‌یابی‌گیدنز، تصویری نظام‌مند از کنش حکمرانی در بستر دولت اسلامی ارائه دهد. یافته‌های کیفی این پژوهش بیانگر آن است که تحقق دولت اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، نه صرفاً در گرو تأسیس ساختارهای رسمی، بلکه مشروط به عاملیت آگاه، متعهد و دینی حکمرانانی است که در سه سطح فردی، سازمانی و اجتماعی، عملکردی همسویا مبانی اسلام داشته باشند. این سه سطح، به ترتیب، شالوده معنوی، کارکرد نهادی و سرمایه اجتماعی دولت اسلامی را تشکیل می‌دهند. از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، شاخصه‌های عملکردی دولت اسلامی برخاسته از مبانی اعتقادی و اخلاقی است که اگرچه ممکن است در ظاهر با برخی معیارهای شناخته‌شده در ادبیات مدیریت و

حکمرانی غرب مشابهت داشته باشند، اما در سطح معنایی و غایت‌مند، تفاوتی بنیادین با آن‌ها دارند. این شاخص‌ها در اندیشه ایشان برخاسته از الگوی انسان موحد و کارگزار مؤمن‌اند و از این‌رو، تحلیلی که در آن، صرفاً به معیارهای کارآمدی ظاهری بسنده شود، نمی‌تواند ابعاد ژرف حکمرانی اسلامی را تبیین کند. در مسیر اجرای پژوهش، با تحلیل کیفی و مضمون‌کاوی بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، از میان حجم گسترده‌ای از سخنرانی‌ها، به‌صورت نمونه‌محور، بیش از ۳۰۰ مضمون پایه استخراج شد. این مضامین با طی فرآیند کدگذاری و پالایش، در نهایت به ۲۱ مضمون سازمان‌دهنده تقلیل یافتند و با برقراری رابطه مفهومی میان آن‌ها، سه مضمون فراگیر «رفتار فردی»، «رفتار سازمانی» و «رفتار اجتماعی» به‌عنوان الگوی نهایی عملکرد حکمران اسلامی شناسایی شدند. مضامین سازمان‌دهنده شامل شاخص‌هایی چون: رعایت شرع و قانون، روحیه جهادی، وجدان کاری، پرهیز از اشرافی‌گری، انضباط، مردم‌داری، تعامل با نخبگان، گزینش نیروی شایسته، نظارت دائمی، شفافیت و هم‌افزایی ملی بودند. این شبکه مفهومی نشان می‌دهد که منطق حکمرانی اسلامی، واجد ساختاری سه سطحی است که در آن:

- سطح فردی ناظر بر منش درونی، اخلاق و باورهای دینی حکمران است؛

- سطح سازمانی به تدبیر و مدیریت او در درون ساختارها و قواعد نهادی مربوط می‌شود؛

- سطح اجتماعی به کیفیت کنش او در تعامل با مردم و جامعه می‌پردازد.

این الگو نشان می‌دهد که عملکرد حکمران اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای در هر سطح، شکلی از عاملیت بازاندیشانه و مؤثر بوده و ناظر بر رابطه‌ای زنده و متعامل میان ساختار و عاملیت است؛ که به بازتولید یا تغییر ساختار منجر می‌شود. جایی که کارگزار نه تابع صرف ساختار، و نه خارج از آن، بلکه کنشگری آگاه، مؤمن، و مسئول در فرآیند بازآفرینی ساختارها است. ساختارهای سیاسی جمهوری اسلامی، هرچند مشروع و تثبیت شده‌اند، اما بدون عاملیت حکمران متعهد، واجد کفایت برای تحقق دولت اسلامی نخواهند بود. از این‌رو، در مکتب آیت‌الله خامنه‌ای، حکمران اسلامی، نه تابع صرف ساختار، و نه کنشگری فردگرایانه، بلکه عاملی است که در نسبت توحیدی با خود، ساختار و جامعه، مسیر تحقق اهداف نظام اسلامی را هدایت می‌کند. تحقق دولت اسلامی وابسته به وجود کارگزارانی است که بتوانند میان منش فردی، روش سازمانی، و کنش اجتماعی خود، پیوندی اصیل و متعهدانه برقرار کنند. این الگو، راهی برای عبور از شکاف نظری میان ساختارهای موجود و اهداف بلند انقلاب اسلامی است.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۲/۰۱/۰۱). *بیانات در دیدار زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3167>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸/۰۳/۰۱). *بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=42633>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۹/۰۶/۰۱). *بیانات در دیدار جمعی از آزادگان*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2343>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۴/۰۱/۰۳). *بیانات در دیدار زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2744>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱/۰۷/۰۳). *بیانات در دیدار کارگزاران حج*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21013>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۱/۰۶/۰۴). *بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3139>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۶/۰۶/۰۴). *بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3398>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۰/۰۶/۰۵). *بیانات در دیدار رئیس‌جمهوری و اعضای هیأت دولت*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3079>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۲/۰۶/۰۵). *بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3189>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۰۶/۰۶). *بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=23715>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۵/۰۶/۰۸). *بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و هیأت وزیران*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2809>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴/۰۶/۰۸). *بیانات در دیدار کارگزاران نظام*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3318>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸/۷/۱۰). *بیانات در دیدار مجمع عالی فرماندهان سپاه*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=43632>

- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۰/۰۵/۱۱). *بیانات در مراسم تنفیذ ریاست جمهوری سال ۸۰*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3076>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴/۰۵/۱۲). *بیانات در مراسم تنفیذ حکم ریاست جمهوری*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3300>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۸/۰۷/۱۲). *بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2197>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹/۰۹/۱۲). *بیانات در دیدار کارگزاران نظام*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3039>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۰/۱۰/۱۲). *بیانات در دیدار مدیران و مسئولان استان بوشهر*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2546>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱/۰۳/۱۴). *بیانات در مراسم بیست و سومین سالگرد رحلت امام خمینی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=19996>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۰۳/۱۴). *بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=33259>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۶/۱۵). *بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40421>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۵/۱۶). *بیانات در دیدار مسئولان نظام جمهوری اسلامی ایران*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=16889>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۱/۷/۱۶). *بیانات در دیدار مسئولان چهارمحال و بختیاری*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26553>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴/۰۷/۱۷). *بیانات در دیدار اعضای هیأت دولت*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3313>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۰۷/۱۸). *بیانات در دیدار کارگزاران نظام*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3355>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳/۱/۲). *بیانات در دیدار زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3227>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۳/۲). *بیانات در دیدار مسئولان نظام*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=39655>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱/۶/۲). *بیانات در دیدار رئیس جمهوری و اعضای هیأت دولت*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=20831>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۹/۰۴/۲۰). *بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران در سالروز*

- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2335> عید سعید غدیر. قابل دسترس در:
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۰/۳/۲۰). *بیانات در دیدار کارگزاران نظام*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3071>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹/۱۲/۲۱). *بیانات در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید مبعث*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=47510>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۲/۳/۲۲). *بیانات در دیدار مردم ورامین*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3182>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۰/۰۵/۲۳). *بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2478>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۷/۰۹/۲۴). *بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان در دانشگاه علم و صنعت*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=4992>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹/۶/۲۵). *بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10141>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱/۷/۲۵). *بیانات در دیدار نجیبگان و مسئولان استان خراسان شمالی*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21320>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۱/۵/۲۶). *بیانات در دیدار جمعی از آزادگان*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2631>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۰۲/۲۷). *بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=36570>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۱۱/۲۸). *بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25363>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۳/۲۹). *بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3344>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۶/۲۹). *خطبه‌های نماز عید سعید فطر*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8070>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۸/۲۹). *بیانات در دیدار پنجاه هزار فرمانده بسیج سراسر کشور*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24552>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۰/۶/۳). *بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2485>
 خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۲/۶/۳). *بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت*. قابل دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2682>

- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳/۰۱/۳۰). *بیانات در دیدار جمعی از بانوان برگزیده کشور*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26155>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۱۱/۳۰). *بیانات در دیدار دست‌اندرکاران ساخت ناوشکن جماران*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8906>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۱/۵/۳۱). *بیانات در دیدار رئیس جمهور و هیأت دولت*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17096>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳/۶/۳۱). *بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3250>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۸/۱۰/۴). *بیانات در دیدار کارگزاران نظام*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2985>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۶/۹/۵). *بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2860>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۶/۶). *بیانات در نخستین دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت سیزدهم*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=48588>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۶/۷). *بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40399>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۸/۱۱/۹). *بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2259>
- خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۹). *صحیفه امام*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ج ۱۷، ۱۹.
- خمینی، سید روح‌الله (۱۳۹۲). *حکومت اسلامی و ولایت فقیه در اندیشه امام خمینی*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ریترز، جورج (۱۳۸۴). *نظریه جامعه‌شناسی*. ترجمه هوشنگ نایی. تهران، نشر نی.
- زمانی، اصغر؛ پوراآشتی، مهتاب (۱۳۹۸). *تحلیلی بر نقش اسناد بالادستی در تدوین پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها*. در: دومین همایش ملی آسیب‌شناسی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی-اسلامی با تأکید بر نقد کارآمدی پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها.
- شفقت رودسری، آریا؛ تبرزد، محمدسعید (۱۳۹۹). *ارائه الگوی حکمرانی متعالی ایرانی-اسلامی براساس اندیشه‌های امام خمینی و مقام معظم رهبری*. حکمرانی متعالی، ۲(۵): ۷-۴۸.
- ضیائی بیگلری، محمدرضا (۱۴۰۰). *حقوق بین‌الملل عمومی*. تهران: نشر گنج دانش.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۸). *الأمالی طوسی*. ترجمه صادق حسن‌زاده. قم: اندیشه هادی، ج ۱.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق). *غررالحکم و درر الکلام*. قم: دارالکتاب الاسلامی، ج ۱.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۹). *الکافی*. تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، ج ۳، چاپ سوم.
- محسن‌زاده، محسن؛ کلاته، علی (۱۴۰۲). *مشارکت شهروندان عنصر کلیدی نظام حکمرانی خوب*. در: دوازدهمین کنفرانس ملی

- حقوق، علوم اجتماعی و انسانی، روان‌شناسی و مشاوره.
مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۲). *کاووش‌ها و چالش‌ها*. تحقیق و نگارش محمد مهدی نادری و سید ابراهیم حسینی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
میرچراغ‌خانی، حسین؛ معینی‌پور، مسعود (۱۳۹۸). نظام معرفت‌شناسی آیت‌الله خامنه‌ای در تحلیل مسائل اجتماعی سیاسی. *پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۸(۲۸): ص ۱۲۳.
نصری، قدیر (۱۳۸۵). فهم کانستراکتیویستی امر سیاسی. *مطالعات راهبردی*، ۹(۳۴): ص ۷۱۲-۷۳۷.
Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.